

Arkæologiske undersøgelser på Timpone della Motta

- de seneste 10 år

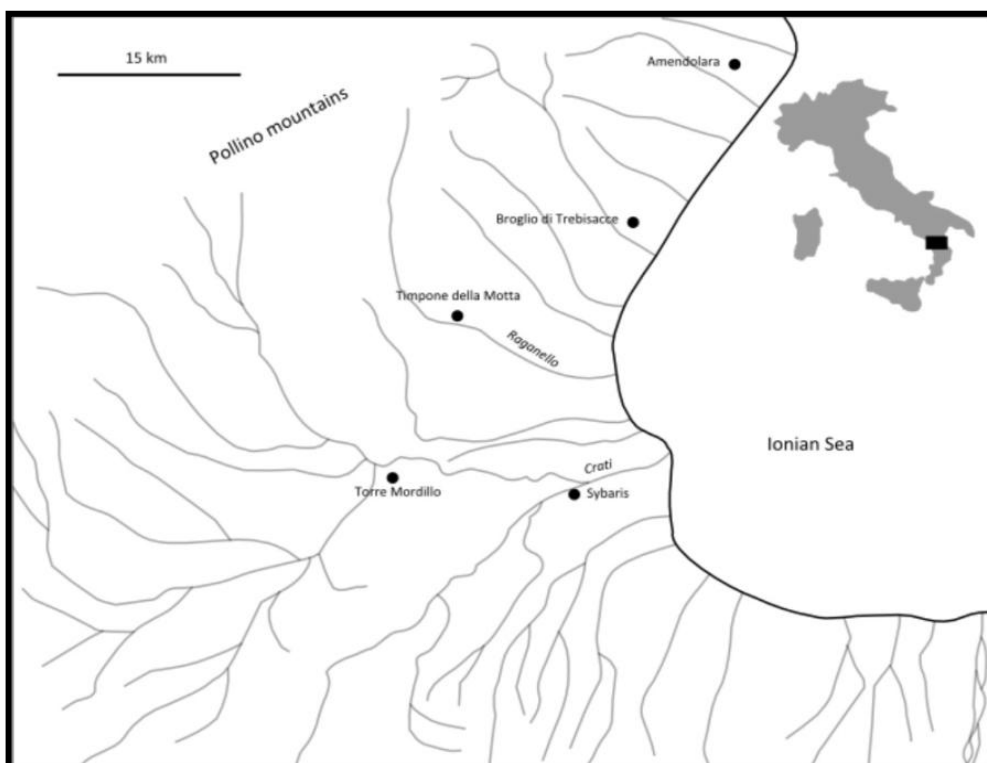
af Jan Kindberg Jacobsen, Sine Grove Saxkjær & Gloria Paola Mittica

Timpone della Motta ligger i det nordlige Calabrien i Syditalien, tæt på den moderne by Francavilla Marittima. Lokaliteten har fået navn efter højdedraget i Pollino-bjergene, som den er anlagt på, 11 kilometer fra den joniske kyst og blot 12 kilometer nordvest for den græske koloni Sybaris, der blev grundlagt i sidste fjerdedel af 8. årh. f.Kr. (**Fig. 1**). De tidligste tegn på beboelse på Timpone della Motta stammer fra Bronzealderen. I løbet af den tidlige Jernalder, i det 9. årh. f.Kr., udviklede den sporadiske beboelse sig til en egentlig bosættelse, der tillige indtog en central plads i det socioøkonomiske hierarki i området. Bosættelsen dækkede flere plateauer af Timpone della Motta: helligdommen lå på det øverste plateau, der hæver sig omkring 280 meter over havets overflade, mens beboelsesområder lå spredt på de lavere omgivende plateauer, kaldet Plateau I-IV. Desuden var en stor gravplads, Macchiabate-nekropolen, placeret øst for helligdommen og beboelsesområderne (**Fig. 2**).

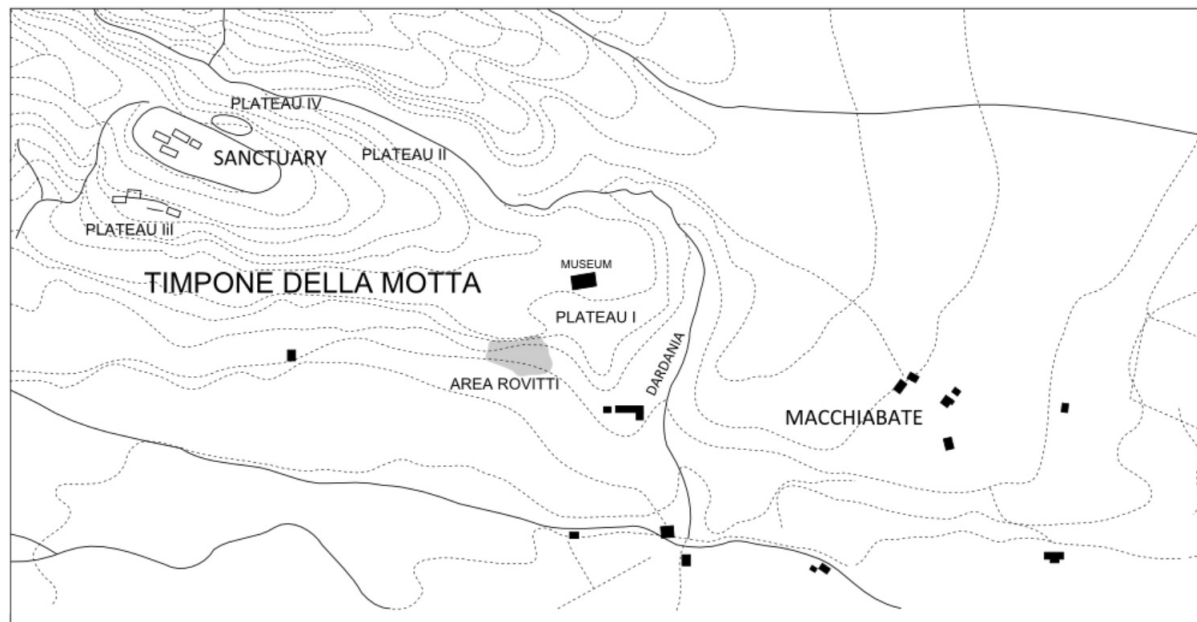
I mere end et halvt århundrede er der blevet foretaget arkæologiske undersøgelser og udgravninger på Timpone della Motta. Paola Zancani Montuoro ledede de første udgravninger i Macchiabate-nekropolen, hvor man i årene 1963-1969 afdækkede mere end 150 grave, der kan dateres i perioden mellem det sene 9. årh. og slutningen af 6. årh. f.Kr.¹

---

1. Zancani Montuoro 1970–1971; 1974–1976; 1977–1979; 1980–1982; 1983–1984.

Fig. 1 – Kort over Sibaritiden. Illustration af Sine Grove Saxkjær.

Fig. 2 – Kort over Timpone della Motta. Illustration af Sine Grove Saxkjær, omarbejdet efter Jacobsen & Handberg 2010, 12, fig. 1.

Samtidig påbegyndtes også udgravningen af helligdommen på det øverste plateau under ledelse af Maria W. Stoop² samt af beboelsesområderne på Plateau II og Plateau III under ledelse af Marianne Kleibrink.³ Udgravningerne på Timpone della Motta lå stille i perioden fra 1969 frem til 1982, hvorefter udgravningsaktiviteterne i helligdommen blev genoptaget under ledelse af Silvana Luppino i 1982 og 1986-1987.⁴ I 1991 påbegyndte det arkæologiske institut på universitetet i Groningen yderligere udgravninger på Timpone della Motta.⁵ Disse inkluderede udgravninger på Plateau I og III i 1991, hvortil Marianne Kleibrink desuden ledte yderligere udgravninger i helligdomsområdet i perioden 1992-2004. Fra 2008-2010 fortsatte udgravningerne af helligdommen under det arkæologiske institut på universitetet i Groningen under ledelse af Peter Attema og Jan Kindberg Jacobsen. I samme periode startede nye udgravninger i det såkaldte Area Rovitti⁶ på den sydlige skråning af Timpone della Motta, hvor en skovbrand havde ryddet området for den ellers hidtil tætte vegetation og dermed muliggjort arkæologiske undersøgelser. Derudover er der siden 2009 blevet foretaget yderligere udgravninger af Macchiabate-nekropolen, hvor et arkæologisk hold fra universitetet i Basel har afdækket en række individuelle grave samt identificeret flere tumulus-strukturer.⁷

Helligdommen på Timpone della Motta

Udgravningerne i helligdommen har afsløret seks bygningsstrukturer. Disse bygninger er navngivet efter den rækkefølge, de er blevet udgravet i og dermed ikke i tråd med deres interne kronologi. Bygning I-III kan dateres til det tidlige 6. årh. f.Kr. og blev udgravet i 1960erne (Fig. 3). Ved alle tre bygninger, der tolkes som tempelstrukturer, ses spor efter stolpehuller fra tidligere træbygninger, der skal dateres til det sene 8. og 7. årh. f.Kr. Bygning IV, der blev udgravet i 1980'erne, dateres ligeledes til det 6. årh. f.Kr.⁸ I

---

2. Stoop 1972; 1977; 1979; 1980; 1983; 1985; 1987; 1988; 1989; 1990.

3. Kleibrink 1972; 1976.

4. Luppino 1996.

5. Jacobsen & Handberg 2010, 11.

6. For foreløbige resultater, se Jacobsen 2013; Jacobsen, Handberg & Mittica 2009; Jacobsen, Mittica & Handberg 2009.

7. For foreløbige resultater, se Guggisberg, Colombi & Spichtig 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016.

8. Kleibrink 2005, 755–756.

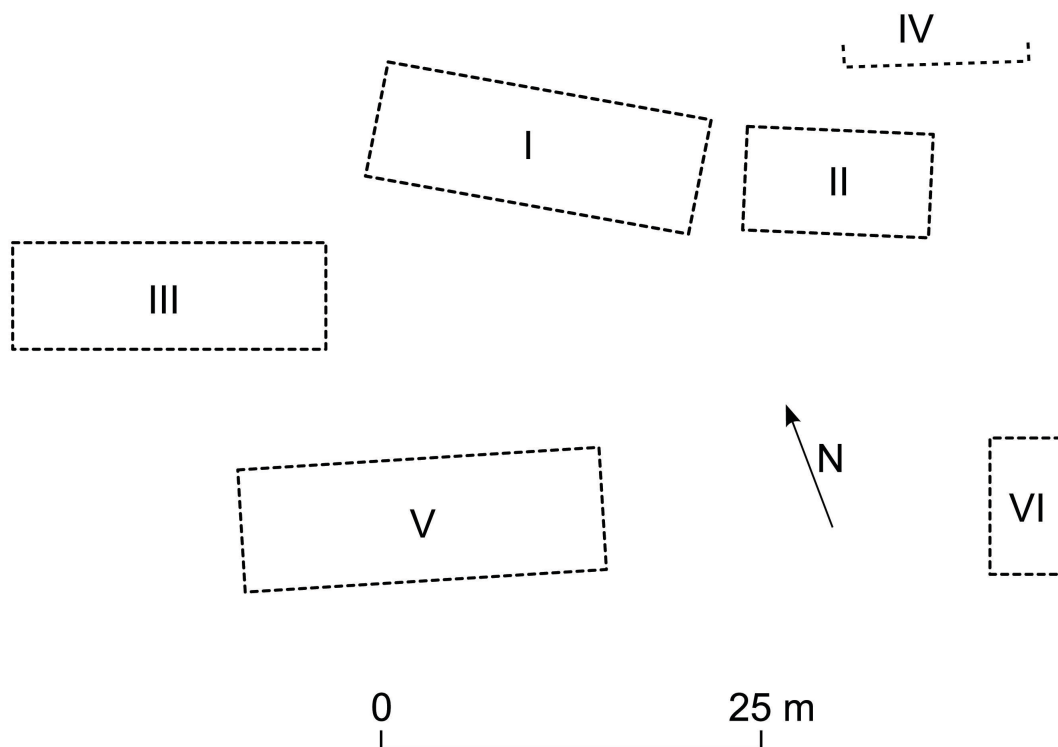

Fig. 3 – Helligdommen på Timpone della Motta. Illustration af Sine Grove Saxkjær.

forbindelse med Bygning II blev en bronzeplade med indskrift fundet. Bronzepladen, der antageligt har været opsat på bygningen, fortæller, at den olympiske mester Kleombrotos dedikerede en tiendedel af sin præmie til Athena.⁹ Dermed vidner indskriften også om, at den græske gudinde blev tilbedt i helligdommen – i hvert fald i det tidlige 6. årh. f.Kr. I 1990erne blev Bygning V afdækket ved helligdommens sydlige grænse. Bygning V tolkes som endnu en tempelstruktur med en serie af fem forskellige faser, benævnt Bygning Va – Vd.¹⁰ Tre af disse bygningsfaser er særlig interessante: Bygning Vb er en apsis-bygning opført i træ og kan dateres til det 8. årh. f.Kr., men den efterfølgende fase, Bygning Vc, er en rektangulær træbygning, der blev opført i den sengeometriske periode, dvs. omkring slutningen af 8. til det tidlige 7. årh. f.Kr. (Fig. 4).

9. Kleibrink, Jacobsen & Handberg 2004, 61.

10. Jacobsen & Handberg 2010, 18.

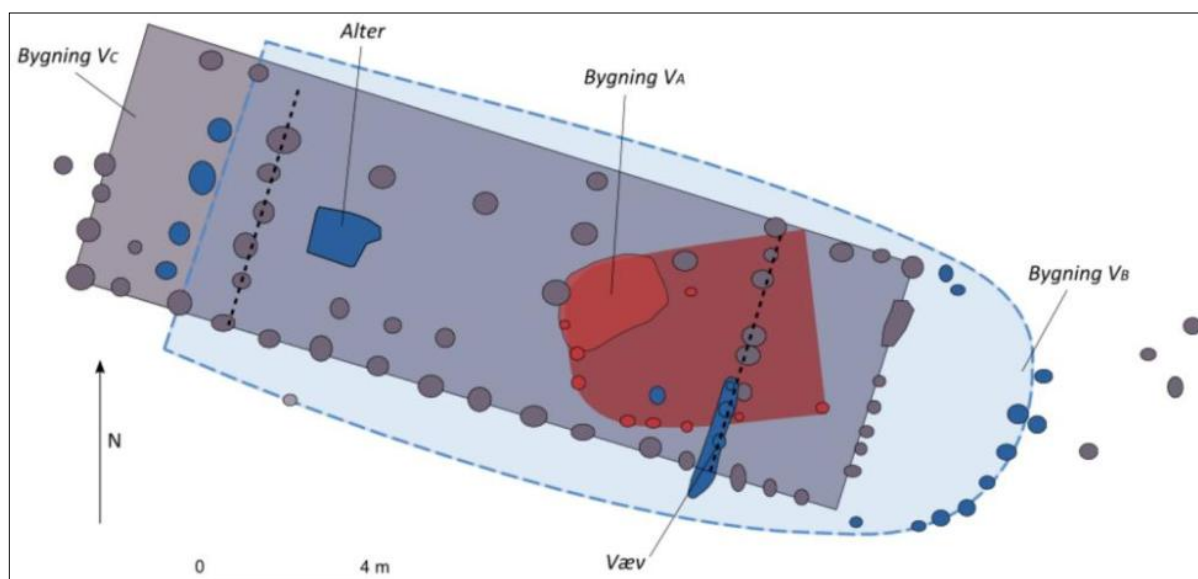

Fig. 4 – Bygning V. Illustration af Sine Grove Sakkjær, omarbejdet efter Kleibrink 2001, 50, fig. 7.

Den derpå følgende fase, Bygning Vd, er et regulært græsk tempel, som kan dateres til midten af 7. årh. f.Kr. Dette tempel har tydelige fundamentgrøfter udhugget i grundfjeldet. Netop disse tre bygningsfaser og de tilhørende votivdepoter bærer vidne om, hvordan de rituelle aktiviteter har udviklet sig, og hvordan en egentlig helligdom opstod i brydningsfeltet mellem de oprindelige indfødte beboere og de græske tilflyttere.

I det seneste årti har udgravningerne udforsket andre dele af helligdommen, blandt andet området syd og sydøst for området ved Bygning V. I 2004 blev dele af en *temenos*-mur udgravet syd for denne bygning. Murens fundament bestod af en række konglomerat-blokke. Protokorintisk keramik, som kan dateres til første halvdel af 7. årh. f.Kr., blev fundet under konglomerat-blokkene. I 2008 blev et kollaps af *temenos*-muren desuden blotlagt, hvor korintisk keramik kan datere selve kollapset til midten af 6. årh. f.Kr. Dermed må selve murstrukturen være blandt de tidligste kendte *temenos*-mure i Magna Graecia. Mest sandsynligt omgav *temenos*-muren i det 7. årh. f.Kr. kun et mindre område af den vestlige del af helligdommen, hvorefter muren i første halvdel af 6. årh. f.Kr. blev udvidet til at omfatte det meste af helligdommen. Spor efter denne mur, kaldet 'Muro Schläger', er udgravet på den sydlige side af helligdomsområdet. Udvidelsen af *temenos*-muren menes at være forbundet med en større omorganisering

af helligdommen, der fandt sted i det tidlige 6. årh. f.Kr., og som også ses afspejlet i bygningsfaserne ved de forskellige tempelstrukturer. Udover *temenos*-muren er også omfattende votivdepoter syd og sydøst for Bygning V (knyttet til bygningsfaserne Vc og Vd) blevet afdækket. Votivdepoterne dækkede et område på mere end 30 m² og indeholdt i tusindvis af dedikerede genstande, som kan dateres til perioden mellem 8. og 6. årh. f.Kr. Selvom området er forstyrret af de rovgravninger, der fandt sted i 1970erne,¹¹ så har man igennem udgravningerne af depoterne kunnet identificere to separate lag, der relaterer sig til henholdsvis Bygning Vc og Bygning Vd. Størstedelen af fundene, der relaterer sig til Bygning Vc, består af lokalhåndlavet *matt-painted* samt *impasto* keramik såvel som genstande i bronze og ben. Endvidere ses også en del græsk importeret keramik iblandt depotmaterialet, herunder *Thapsos Ware* såvel som østgræsk keramik. Den seneste daterbare indfødte keramik fra depoterne har en mat, tofarvet bemaling, og denne type *matt-painted* keramik kan dateres til første fjerdedel af 7. årh. f.Kr.

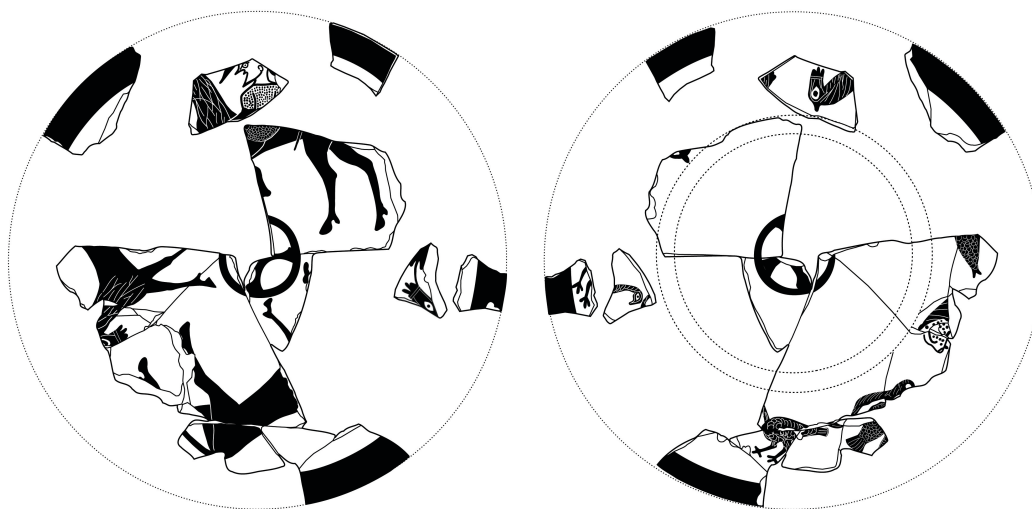

Fig. 5 – Figurdekoreret tallerken. Illustration af Sine Grove Saxkjær.

---

11. Jacobsen & Handberg 2010, 38; Kleibrink 2005, 755.

Samtlige keramikfund, der relaterer sig til Bygning Vd, består derimod af græske importerede vaser eller af vaser, der er lokalproducerede, men udarbejdet i græsk stil, altså ved hjælp af hjuldrejningsteknik og med en typisk græsk dekoration. På Timpone della Motta startede en produktion af keramik i græsk stil allerede før midten af 8. årh. f.Kr., men den blev først af mere omfattende karakter i løbet af det 7. årh. f.Kr. En af de tidligste og lettest genkendelige grupper af sådan keramik er en lokal imitation af *Thapsos Ware*, som kan dateres til slutningen af første fjerdedel af 7. årh. f.Kr. Senere udvidedes keramikproduktionen og kom til at omfatte en lang række græske vaseformer – den kom endda også til at omfatte eksempler på figurdekoreret keramik i græsk stil, heriblandt en tallerken med en procession af heste og en rytter (**Fig. 5**).¹²

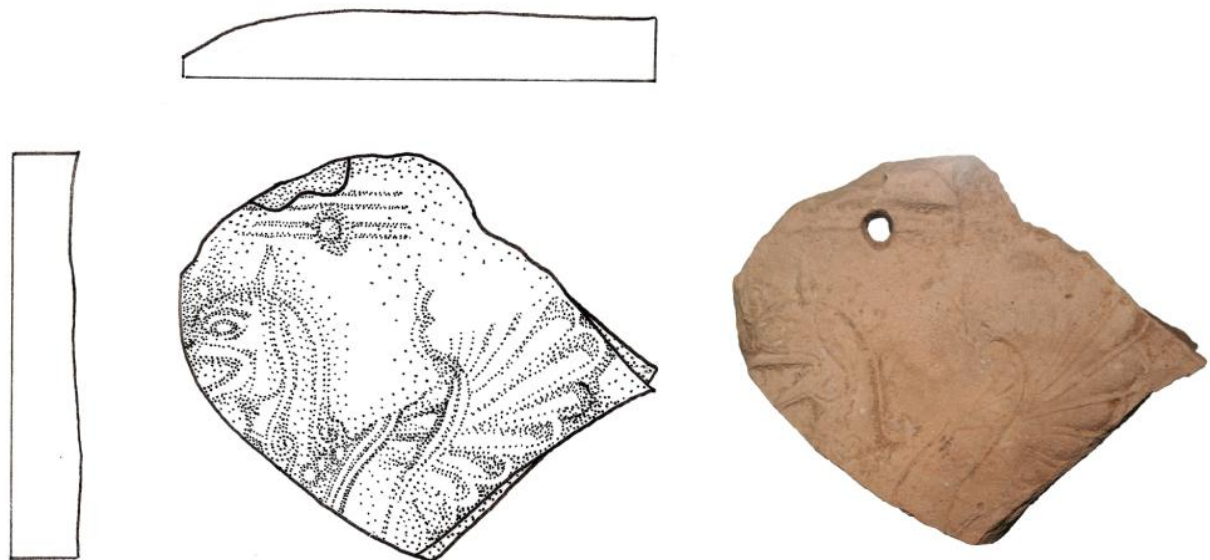
Det seneste årtis udgravninger har ligeledes beskæftiget sig med en anden del af helligdommen. I 2008 og 2009 blev en prøvegravningsgrøft udlagt i midten af helligdommen, ca. 50 meter øst for Bygning V, og her blev en sjette bygning (Bygning VI) samt et alter fundet. Et lignende alter er fundet på ydersiden af Bygning II, placeret mod bygningens sydvendte mur. De omfattende votivdepoter, der lå i relation til alteret, indeholdt ikke blot keramik, men også *phialai* i bronze. På toppen af alteret var et askelag med indhold af dyreknogler. Fragmenter af to terrakotta *pinakes*, sammenlignelige med eksemplarer fra Bygning I og Bygning II, blev også fundet. Den ene forestiller en procession af kvinder (**Fig. 6**), den anden dele af en grif (**Fig. 7**). På nuværende tidspunkt består sporene efter Bygning VI af et stampet lergulv samt fundamentgrøfter. Alteret var opført på et kompakt lag fra det sene 7. årh. f.Kr., og det virker derfor sandsynligt, at en tidligere bygning har været placeret her (**Fig. 8**).

---

12. Saxkjær 2013, 182.

Fig. 6 – Fragment af pinax med rester af to kvindefigurer gående mod højre, muligvis en procession. Tegning af Signe Bruun Kristensen. Foto Groningen Institute of Archaeology.

Fig. 7 – Fragment af pinax med grif. Tegning af Signe Bruun Kristensen. Foto Groningen Institute of Archaeology.

Fig. 8 – Oversigtsbillede over alterets østlige del, der viser dele af alter, fundamentsgrøft (ses næsten horisontalt i øvre del af billedet) og lergulv (ses i højre side af billedet). Foto af Jan Kindberg Jacobsen.

Area Rovitti

En af de største opdagelser i det forgangne årtis udgravninger er identifikationen af en tidlig permanent græsk tilstedeværelse på Timpone della Motta. Udgravningerne i det såkaldte Area Rovitti (**Fig. 2**) har vist, at en gruppe tilflyttere fra Eubøia slog sig ned på den sydlige skråning af Timpone della Motta allerede i første halvdel af det 8. årh. f.Kr. – dvs. før grundlæggelsen af Sybaris.

Allerede i 1990erne havde udgravningerne i helligdommen frembragt fragmenter af 8. årh.s hjuldrejede keramik i en eubøisk stil, heriblandt *skyphoi* stilistisk meget tætte på geometriske kopper kendt fra Eretria. Leranalyser fastslog imidlertid, at disse *skyphoi* ikke var importerede fra Eubøia, men i stedet var producerede i lokalområdet. Keramikgruppen fik derfor betegnelsen 'oinotrisk-eubøisk keramik', hvori 'oinotrisk' udelukkende optræder som en geografisk henvisning, idet antikke forfattere refererer

til regionen som *Oinotria*.¹³ Iblandt den oinotrisk-eubøiske keramik er der et særligt fund, som er værd at nævne. Det drejer sig om en stand til en krater, der blev fundet i et votivdepot ved Bygning Vc. Kraterstanden (Fig. 9) er dekoreret med heste, der er udført i samme stil som den, der kendetegner den såkaldte Cesnola Maler. I Pithekoussai har man fundet flere eksempler på Cesnola Maler-stilen,¹⁴ ligesom samme motivkreds også er kendt fra sengeometrisk keramik fundet i Apollon Daphnephoros-helligdommen i Eretria.¹⁵ Leranalyser har vist, at kraterstanden fra votivdepotet ved Bygning Vc imidlertid er lokalproduceret på Timpone della Motta.¹⁶

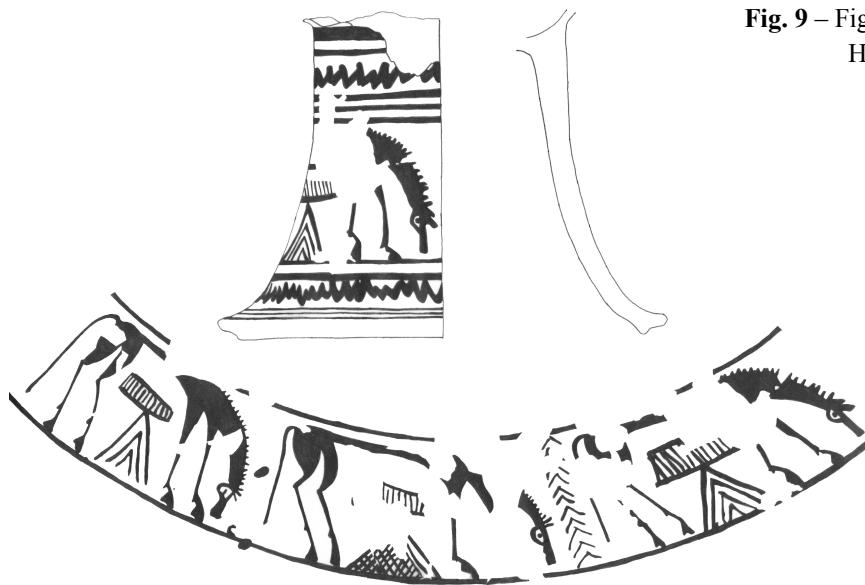

Fig. 9 – Figurdekoreret stand. Tegning af Helle Bjerre Thusing.

Som tidligere nævnt ryddede en brand i 2007 et plateau på den sydlige skråning af Timpone della Motta, hvilket muliggjorde arkæologiske undersøgelser af Area Rovitti. Igennem disse undersøgelser blev en stor mængde oinotrisk-eubøiske fragmenter såvel som ovnfragmenter fundet, hvilket ledte til udgravning af en mindre del af området i 2009 og 2010. I løbet af de to udgravningssæsoner blev to hytter afdækket. Hytterne, kaldet Struktur A og Struktur B, dateres til henholdsvis første halvdel af 8. årh. og til slutningen af 8./starten af 7. årh. f.Kr.¹⁷ Begge hytter indeholdt store mængder af oino-

13. Se bl.a. Hdt. 1.167; Ps.-Scymn. 246–249; Strab. 6.1.5.

14. Buchner 1981, fig. 2; Coldstream 1994, fig. 2.

15. Delpino 1981.

16. Jacobsen 2013, 10.

17. Jacobsen 2013, 5-8.

trisk-eubøisk såvel som indfødt *matt-painted* keramik. Ovnfragmenterne samt fundene af fejlbrændte skår og fragmenter fra "testkeramik", hvorpå man har trænet i at applikere koncentriske cirkler, indikerer, at området var produktionssted for den oino-trisk-eubøiske keramik. Udover de allerede nævnte *skyphoi*, så udgjorde skåle en anden stor komponent i det oino-trisk-eubøiske materiale. Denne type skål er ikke almindelig blandt eubøisk keramik, men det er til gengæld en yndet form i det samtidige indfødte repertoire. De oino-trisk-eubøiske skåle er som oftest dekorerede i eubøisk stil med koncentriske cirkler.¹⁸ Det er altså et tydeligt mikset mellem eubøisk teknik, dvs. hjuldrejning, og dekoration og en indfødt vaseform. På baggrund af kontekstuel baserede dateringer af skåle fundet i helligdommen såvel som ud fra lignende eksempler fra Pontecagnano kan produktionen af oino-trisk-eubøiske *skyphoi* og skåle placeres i anden og tredje fjerdedel af 8. årh. f.Kr.¹⁹

Fra den efterfølgende sengeometriske periode ses endvidere et nyt repertoire af oino-trisk-eubøisk keramik, der blandt andet inkluderede imitationer af den indfødte bikoniske urne samt en serie af større vaser, såsom kraterer, dekoreret med karakteristiske fugle (**Fig. 10**). Adoptionen af indfødte keramikformer (skåle og bikoniske urner) i den eubøiske produktion kunne indikere, at disse vaser er fremstillet med særligt henblik på det lokale marked eller, alternativt, at de tilflyttende eubøere lod sig påvirke af deres indfødte naboer og selv var begyndt at benytte disse former. Uanset understreger det en tæt sameksistens mellem eubøerne og de indfødte på Timpone della Motta, og dette understreges yderligere af leranalyserne, der har fastslået, at den indfødte og den oino-trisk-eubøiske keramik er fremstillet af ler fra samme lerdepot. Et nævneværdigt fund relaterer sig netop til mikset mellem eubøisk og indfødt. Det drejer sig om et fragment fra en indfødt håndlavet sengeometrisk vase, som blev fundet under udgravningerne i 2010 (**Fig. 11**). Dekorationen på fragmentet forestiller en mand, der kæmper mod et slangelignende monster. Dette er en hel unik fremstilling i den indfødte keramiktradition. Det er muligvis en mytefremstilling – måske endda en myte af græsk oprindelse og dermed endnu et tegn på den tætte kontakt mellem eubøere og indfødte. Anskues fragmentet således, er det værd at overveje, om det er det velkendte græske motiv med Herakles, der kæmper mod hydraen.

---

18. Jacobsen, Mittica & Handberg 2009, 208.

19. Jacobsen, Mittica & Handberg 2009, 208-211.

Fig. 10 – Oinotrisk-eubøiske fragmenter med fremstillinger af fugle. Foto af Jan Kindberg Jacobsen.

Fig. 11 – Fragment med mulig mytisk fremstilling. Foto af Jan Kindberg Jacobsen.

Afsluttende

Det sidste årtis udgravninger og undersøgelser på Timpone della Motta har altså frembragt et fascinerende materiale i forhold til vores forståelse af tidlig græsk tilstedeværelse i Magna Graecia såvel som til forståelsen af de græske helligdommes opståen og udvikling i Syditalien. I området er kun meget få samtidige helligdomme blevet identificeret og udgravet, og ud af disse er Timpone della Motta indtil videre den eneste, hvor en ubrudt religiøs aktivitet kan påvises fra 800 f.Kr. og til ca. 510 f.Kr. Udgravningerne i helligdommen genoptages i år (2017) og vil forhåbentlig bidrage til en mere nuanceret forståelse af religiøs praksis og dennes udvikling i det kulturelle spændingsfelt, der kendetegnede området i perioden mellem 8. og 6. årh. f.Kr.

Bibliografi

- Coldstream J. N. 1994. "Prospectors and Pioneers: Pithekoussai, Kyme and Central Italy" i Tsetskhladze & Angelis (eds.). *The Archaeology of Greek colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman*, Oxford, 47-59.
- Buchner, G. 1981. "Pithekoussai. Alcuni aspetti peculiari", *ASAtene* 59, 263-273.
- Delpino, F. 1981. "Ceramiche tardo geometriche in Etruria, tre biconici", *PP* 26, 102-105.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2010. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Martittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2009", *AntK* 53, 101-113.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2011. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Marittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2010", *AntK* 54, 62-70.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2012a. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Marittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2010", *AntK* 55, 100-111.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2013. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Marittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2012", *AntK* 56, 62-71.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2014. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Marittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2013", *AntK* 57, 78-91.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2015. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Marittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2014", *AntK* 58, 97-110.
- Guggisberg, M.A., C. Colombi & N. Spichtig. 2016. "Basler Ausgrabungen in Francavilla Marittima (Kalabrien). Bericht über die Kampagne 2015", *AntK* 59, 53-65.
- Jacobsen, J.K. and S. Handberg. 2010. *Excavation on the Timpone della Motta, Francavilla Marittima (1992-2004). I. The Greek Pottery*. Bari.

- Jacobsen, J.K. 2013. "Consumption and Production of Greek Pottery in the Sibaritide during the 8th Century BC." i Rathje, Thomasen & Johansen (eds.). *Vessels and Variety: New Perspectives on Ancient Pottery (Acta Hyperborea 13)*. København, 1-24.
- Jacobsen, J.K., S. Handberg, & G. P. Mittica. 2009. "An Early Euboean Pottery Workshop in the Sibaritide", *AION* 15-16 (2008-09), 89-96.
- Jacobsen, J.K., G.P. Mittica & S. Handberg. 2009. "Oinotrian-Euboean Pottery in the Sibaritide. A Preliminary Report" i Bettelli, De Faveri & Osanna (eds.). *Prima delle colonie: organizzazione territoriale e produzioni ceramiche specializzate in Basilicata e Calabria settentrionale ionica nella prima età del ferro: atti delle giornate di studio, Matera, 20-21 novembre 2007*. Venosa: 203-222.
- Kleibrink, M. 1972. "Abitato sulle pendici della Motta, Anfora attica a figure nere e macine per grano in Necropoli di Macchiabate", *AttiMGrecia* 11-12, 1970-1971, 75-82.
- Kleibrink, M. 1976. "Abitato sull'altipiano meridionale della Motta", *AttiMGrecia* 15-17, 1974-1976, 169-74.
- Kleibrink, M. 2001. "The Search for Sybaris: an Evaluation of Historical and Archaeological Evidence", *BABesch* 76, 33-70.
- Kleibrink, M. 2005. "The Early Athenaion at Lagaria (Francavilla Marittima) near Sybaris. An Overview of Its Early-Geometric II and Its Mid-7th Century B.C. Phases" i Attema et al. (eds.). *Papers in Italian Archaeology, 6. Communities and Settlements from the Neolithic to the Early Medieval Period (BAR-IS 1452)*. Oxford: 754-772.
- Kleibrink, M., J.K. Jacobsen & S. Handberg. 2004. "Water for Athena: Votive Gifts at Lagaria (Timpone della Motta, Francavilla Marittima, Calabria)", *World Archaeology* 36, 43-67.
- Luppino, S. 1996. "La ricerca archeologica sul Timpone della Motta" i Lattanzi (ed.). *Santuari della Magna Grecia in Calabria*. Napoli: 195-197.

- Saxkjær, S.G. 2013. "A Figure-Decorated Plate from the Sanctuary on the Timpone della Motta" i Rathje, Thomassen & Johansen (eds.). *Vessels and Variety: New Perspectives on Ancient Pottery (Acta Hyperborea 13)*. København, 179-196.
- Stoop, M.W. 1972. "Acropoli sulla Motta", *AttiMGrecia* 11-12 (1970-1971), 37-66.
- Stoop, M. W. 1977. "Acropoli sulla Motta", *AttiMGrecia* 15-17 (1974-1976), 107-167.
- Stoop, M.W. 1979. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 1-2", *BABesch* 54, 77-90.
- Stoop, M.W. 1980. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 3", *BABesch* 55, 163-179.
- Stoop, M.W. 1983. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 4", *BABesch* 58, 16-39.
- Stoop, M.W. 1985. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 5", *BABesch* 60, 4-10.
- Stoop, M.W. 1987. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 7. Oggetti di bronzo vari", *BABesch* 62, 21-31.
- Stoop, M.W. 1988. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 8", *BABesch* 63, 77-93.
- Stoop, M.W. 1989. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 9. La ceramica attica", *BABesch* 64, 50-57.
- Stoop, M.W. 1990. "Note sugli scavi nel santuario di Atena sul Timpone della Motta (Francavilla Marittima, Calabria), 10", *BABesch* 65, 29-37.
- Zancani Montuoro, P. 1970-1971. "Necropoli di Macchiabate, Coppa di Bronzo Sbalzata", *AttiMGrecia* 11-12, 9-33.
- Zancani Montuoro, P. 1974-1976. "Necropoli, Tra Notabili Enotrii dell'VIII sec. a.C.", *AttiMGrecia* 15-17, 9-106.
- Zancani Montuoro, P. 1977-1979. "Necropoli di Macchiabate. Saggi e Scoperte in Zone varie", *AttiMGrecia* 19-20, 7-91.

Zancani Montuoro, P. 1980-1982. "Francavilla Marittima. Necropoli e Ceramico a Macchiabate Zona T. (Temparella)", *AttiMGrecia* 21-23, 7-129.

Zancani Montuoro, P. 1983-1984. "Francavilla Marittima. Necropoli e Ceramico a Macchiabate Zona T. (Temparella, continuazione)", *AttiMGrecia* 22-25, 7-110.